

COMUNITĂȚILE ROMÂNEȘTI DIN JUDEȚELE HAJDÚ-BIHAR ȘI SZABOLCS-SZATMÁR

*Elena Csobai**
*Emilia Martin***

ROMANIAN COMMUNITIES IN HAJDÚ BIHAR AND SZABOLCS-SZATMÁR COUNTIES

Abstract

Romanian presence in the basin of the three Cris can be documented from the thirteenth century. About Romanians through the Black Cris, the Diocese of Oradea feudal remembers the first time in 1294, but their existence can be traced stretching and Ny[°]ség and the counties of Szabolcs-Szatmár.

History of the Romanians from the present territory of Hungary from the eighteenth century, may be best known through the documents kept in the archives of the church. According to existing documents, the Romanians in Bihar, and Szabolcs Szatmár, mostly, were established in rural areas and today the end of the eighteenth century, during the eighteenth century and, in some cases, the nineteenth century. In the following centuries, migration serfs who, seeking better living conditions, moved to the plains, continued.

Keywords: Romanian, Hungary, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár

Prezența românilor în bazinul celor trei Crișuri poate fi atestată documentar încă din veacul al XIII-lea. Despre românii prin părțile Crișului Negru, de pe feuda episcopiei din Oradea se pomenește prima dată în 1294, dar existența lor se întinde și poate fi urmărită și în Ny[°]ség, în comitatele Szabolcs-Szatmár.¹

Istoria românilor de pe actualul teritoriu al Ungariei, începând cu secolul al XVIII-lea, poate fi cunoscută mai ales prin intermediul documentelor păstrate în arhivele bisericești. Conform documentelor existente, românii din Bihar, Szabolcs și Szatmár, în marea lor majoritate, s-au stabilit pe locurile și în localitățile de azi la sfârșitul secolului al XVII-lea, în cursul secolului al XVIII-lea și, în unele cazuri, în secolul al XIX-lea. În veacurile următoare, migrația iobagilor care, căutând condiții de trai mai bune, s-au mutat spre câmpie, a continuat.

În cei 150 de ani de ocupație turcească, în urma nesfârșitelor războaie purtate în Câmpia Ungară, multe ținuturi au rămas pustii. O parte din populație s-a prăpădit alta s-a refugiat, încât unele așezări s-au depopulat. Ca urmare, pe la sfârșitul secolului al XVII-lea și în tot cursul secolului al XVIII-lea acest teritoriu a fost repopulat.²

Referitor la venirea populației românești, în aceste comitate, în cursul secolelor XVII, XVIII și XIX diferențiem două tipuri de colonizare, una prin migrațiune spontană (voluntară)

* Muzeul Județean Hajdú-Bihar, Békéscsaba, Ungaria, mail: csobayelena@yahoo.hu

** Muzeul „Erkel Ferenc” Gyula, Ungaria, mail: martynemilia@yahoo.hu

¹ Csobai, 2003. 135-151.

² Nadányi, 1938. 519.

și a doua prin migrație directă, organizată de moșieri, cu sprijinul curții imperiale.

Așezarea românilor s-a făcut în două etape: o primă stabilire, echivalentă formării nucleului de locuire românesc și o stabilire secundară, prin extensie, în imediata vecinătate. Prima așezare a românilor în aceste teritorii a început în secolul al XVII-lea și a durat până prin anii 1880.³ În această prima etapă, în urma dirijării directe a colonizării de către moșieri, s-au format așezările cu populație mixtă, unde românii trăiesc și azi în număr mai mare. Populația românească nou stabilită în aceste așezări a fost, fără excepție, de religie ortodoxă. În a doua etapă, cea secundară, dintr-o așezare cu populație românească sau mixtă, în apropierea acesteia s-a format o nouă așezare.⁴

Românii ortodocși

Românii au sosit în aceste ținuturi ca ortodocși și cu cea mai importantă componentă a culturii lor, limba maternă. La scurt timp după stabilirea lor pe aceste meleaguri, strămoșii noștri și-au înființat parohii ortodoxe, încât, cu unele excepții, în așezarea românilor în părțile Ungariei de azi, aproape coincide cu anul înființării parohiilor ortodoxe.

În secolul al XVIII-lea, în comitatul Bihor sunt atestate 11 așezări locuite de o populație mixtă, printre care și de români: Apateu, Bedeu, Crîstor, Darvaș, Jaca, Leta-Mare, Micherechi, Peterd, Pocei, Săcal, Vecherd.⁵ Din toate aceste localități doar în Micherechi, Apateu și Leta-Mare putem să vorbim despre o colonizare organizată de proprietarii de domenii, care aveau pământuri aici.

Cât privește religia, dacă inițial toate comunitățile românești au fost ortodoxe, în final doar românii din Micherechi, Crîstor, Apateu, Săcal, Darvaș, Peterd, Jaca și Vecherd au rămas până în zilele noastre la religia ortodoxă.

Micherechiul a ajuns în posesia Curții de la Viena după 1700, când aceasta a luat în stăpânire moșiile pustiite și a trecut ulterior în proprietatea unor aristocrați. Astfel, domeniul din Derecske a intrat în posesia principelui Eszterházy Pál Antal în anul 1745, însă această parte a moșiei a fost luată în folosință de noul proprietar abia în anul 1767. În acest an locuitorii așezărilor din jurul Micherechiului au cerut să li se dea lor în folosință pusta Micherechi. Cererea nu a fost acceptată, fiindcă Micherechiul în acei ani – mai mult sau mai puțin legal – era deja parțial locuit de români. Ca urmare, în anul 1768 cei deja așezați și românii nou veniți din Ianoșda, Ciumeghiu, Mădăras și Inand au încheiat un contract de lucru cu conducerea domeniului Micherechi.

Aproape concomitent cu stabilirea lor și-au încheiat o comunitate bisericească ortodoxă proprie. Prima lor biserică a fost construită fără aprobare legală, folosirea ei fiind aprobată de împărăteasa Maria Tereza, doar ulterior.⁶

Crîstorul este azi singura localitate care nu are biserică, ci doar o capelă. Situația nu a fost întotdeauna aceasta. În anul 1779 românii⁷ de aici au avut o biserică din lemn, care a fost reconstruită în anul 1830, tot din lemn. În secolul al XIX-lea, în Crîstor parohia ortodoxă a fost puternică, biserica funcționând cu doi preoți ortodocși și, din 1823, și cu o școală confesională. Lucrurile au început să se schimbe după anul 1900, când vechea biserică de lemn s-a dărâmat iar parohia, în absența unui lăcaș de cult, a devenit tot mai slabă. Rezultatul acestui declin a fost că după 1919, neavând biserică, o mare parte a românilor au trecut la credința baptistă.⁸

Jaca, localitate-centru domenal⁹, cu o cetate strategică, apare consemnată în anul

³ Csobai, 1996. 5-6.

⁴ Csobai, 1996. 5-6.

⁵ Csobai, 2003. 135-151.

⁶ Csobai, 2000. 5-47.

⁷ Prezența românilor în Crîstor este atestată și în registrul bisericii reformate

⁸ Misaros, 1990. 286.

⁹ Deși repetatele războaie au distrus cetatea, acest centru, Jaca a fost populată continuu începând cu evul mediu, totdeauna fiind în posesia proprietarilor Rhédey. Dankó, 2002. 147.

1616 ca „oppidum.” În ciuda importanței așezării, în conscripția comitatului din anul 1692 ea apare înscrisă pe lista așezărilor depopulate din județ.

Nu putem afirma exact când s-au așezat românii ortodocși în Jaca, și nu știm nici data precisă a construirii bisericii lor. Istoricii afirmă că populația românească se afla în localitate încă din perioada otomană. Cert este însă că, în secolul al XVIII-lea, Jaca s-a manifestat ca un centru puternic ortodox, de vreme ce, prin anii 1770, aici funcționau doi preoți ortodocși la 60 de case românești. Actuala biserică ortodoxă a fost construită în anul 1791.¹⁰

În **Apateu**, după ce, la începutul secolului al XVIII-lea, populația din comună a început să scadă, contele Csáky, proprietarul moșiei, pentru a-și asigura forța de muncă necesară a adus coloniști români din împrejurările Beiușului, care au avut pe moșia sa statut de iobagi.

Românii din Apateu și-au înființat comunitatea ortodoxă între anii 1742-1748, însă anul construirii bisericii nu se cunoaște. Această primă biserică a rezistat până în anul 1799 când s-a construit o biserică nouă.¹¹

În **Săcal** românii ortodocși încep să se stabilească după 1712, pe când maghiarii din localitate își construiseră deja biserica reformată. Arhiva parohiei ortodoxe din Săcal atestă prezența în localitate a unui preot în anul 1759. Tot din datele de arhivă se știe că în anul 1786 aici exista o biserică de lemn cu un preot la 62 de case de români. Prima biserică a rezistat până în anul 1788 când a fost construită a doua biserică, care există și azi.¹²

Comunitatea ortodoxă din **Darvaș** este atestată din anul 1764. Români s-au așezat lângă maghiarii reformați, care, în anul 1717, aveau deja biserică în centrul așezării.¹³ După venirea românilor localitatea a fost împărțită în două nuclee de locuire, una maghiară, cealaltă română, fiecare cu propria denumire: Magyarvég și Oláhvég. Românii din Darvaș au avut de-a lungul vremii și o școală confesională, care a funcționat cu multe întreruperi.

Satul **Veched** a fost în epoca feudală amenințat cu dispariția în repetate rânduri ca din 1704 să fie depopulat complet. În anul 1732 încă apărea pe listă ca pustă. În ciuda acestui fapt, în arhiva parohială a fost găsită o matricolă a botezaților din anul 1723, ceea ce indică prezența unei comunități bisericești ortodoxe românești la acea dată.

Totuși pe la mijlocul secolului al XVIII-lea a mai avut loc o colonizare de populație românească de religie ortodoxă. Alte documente atestă că românii din Veched au avut în 1779 o bisericuță de lemn căreia îi aparțineau 36 de case ortodoxe române. În anul 1786 numărul caselor a ajuns la 40. Nu se știe precis când s-a construit și până când a rezistat bisericuța de lemn.

La începutul secolului al XVIII-lea a fost repopulat și **Peterdul**, la început cu populația maghiară și română refugiată, care s-a întors în localitate. Românii stabiliți în Peterd au fost de religie ortodoxă, dar nu știm precis când și-au înființat comunitatea ortodoxă și nici când și-au construit prima biserică. Se știe doar că în anul 1768 la această comunitate a slujit preotul Vartolomeu. Conform consemnării urbariale din anul 1779, în Peterd, în 60 de case, locuiau români.¹⁴

Românii greco-catolici

În secolele XVII și XVIII viața religioasă din zonă a cunoscut o mulțime de frământări. Populația ortodoxă era expusă presiunilor domnilor de pământ și tentațiilor trecerii la uniție, care în Transilvania era în plină desfășurare.

Pe de altă parte moșierii din comitatele Bihor și Szabolcs-Szatmár au început din secolul al XVIII-lea recolonizarea teritoriului cu maghiari, germani, slovaci și români.

¹⁰ Misaroș, 1990. 286.

¹¹ Misaroș, 1990. 286.

¹² Misaroș, 1990. 286.

¹³ Misaroș, 1990. 286.

¹⁴ Csobai, 2001.

Românii stabiliți aici erau amenințați de unificarea condusă de episcopul greco-catolic din Oradea, care era sprijinit și de Curtea de la Viena. Totuși, în satele din comitatul Bihor și Szabolcs-Szatmár ca Bedeu, Leta Mare, Pocei, Csegöld, Csengerújfalú, Porcsalma, Ny^oracsád, Ny^oradony populația românească a fost încă o vreme după venirea religiei ortodoxe.¹⁵ Ea și-a constituit comunități bisericești, ca peste câteva decenii să treacă la religia greco-catolică, în parte fiindcă au vrut să beneficieze de anumite privilegii.

Astfel, în **Bedeu** românii ortodocși și-au construit biserica încă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Această biserică a rezistat până în anul 1847, când a fost ridicată noua biserică existentă și azi, însă, în anul 1779, întreaga populație, (marea majoritate o alcătuiau românii), cu biserica cu tot, a trecut la religia greco-catolică.¹⁶

Recesămîntul din anul 1757 atestă în **Leta Mare** prezența populației românești. Cu această ocazie sub denumirea de „Popessio Valachorum” s-au înscris 98 de familii românești, iar sub denumirea „Possessio Leta Ungaro” 157 de familii maghiare. Această independență de drept organizatoric a românilor nu a durat decât până în anul 1767, când la recensămînt familiile au fost înșirate una după alta, indiferent de apartenența lor etnică. Românii stabiliți în comună și-au construit casele compact în partea de sud a așezării, care a devenit astfel „partea românească”.

În absența cercetărilor, nu se știe dacă românii ortodocși din Leta Mare la sosirea lor în comună și-au construit biserică ortodoxă sau nu. Populația românească din Leta Mare a trecut la religia greco-catolică doar în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea.

Biserica greco-catolică a românilor din Leta Mare, care există și azi, a fost construită în anul 1802. Pe iconostasul bisericii încă și azi se mai pot citi două incipiențe în limba română. Românii din Leta Mare s-au atașat populației maghiare găsită acolo, încât după 1920 treptat s-au asimilat. Azi numai cele două incipiențe în limba română de pe iconostasul bisericii atestă că odinioară o parte a populației vorbea limba română.

A treia localitate din comitatul Bihor este **Pocei**, a cărei istorie se aseamănă mult cu Leta Mare.¹⁷ Românii din Pocei, ca și cei din Leta Mare s-au atașat populației maghiare, de religie reformată, deja existentă acolo, și care aveau o biserică bine încheată, puternică.

În anul 1755 au trecut la religia greco-catolică. La început, între românii și maghiarii din comună a funcționat o anumită separare, localitatea fiind împărțită între „Magyarvég” și „Oláhvég”, adică partea unde sau așezat românii și partea unde s-au așezat maghiarii. Această segregare dispăre după 1945. Nu se știe dacă românii au avut inițial în Pocei biserică ortodoxă, sau nu.¹⁸

În comitatul Szabolcs-Szatmár, localitatea **Nyíradony** a fost colonizată cu populație românească în anii 1736 și 1752, iar **Nyíracsd** în anul 1740. A treia așezare, **Nyírlugos**, a fost colonizată cu populație românească prin anii 1770. În conscripția bisericii din anul 1779 apar înregistrate 705 persoane dintre care 700 greco-catolici, dar români. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, în anul 1790, au fost colonizați românii din **Nyírábrány**.¹⁹ În anul 1900 satele Ny^oradony, Ny^orábrány și Ny^oracsád sunt consemnate ca localități românești cu populație românească de religie greco-catolică, aparținând din anul 1919 episcopiei din Oradea, mai apoi vicariatului din Oradea.²⁰

În urma cercetărilor efectuate constatăm că înregistrările în matricolele acestor parohii s-au făcut la început în limba română cu caractere chirilice, apoi în limba română cu caractere latine ca după 1920 să se scrie în limba maghiară.

Dintre localitățile înșirate din comitatul Bihor, în Bedeu, Pocei și Leta Mare a fost și școală confesională românească. În aceste biserici pînă în anul 1920 s-a slujit în limba

¹⁵ Csobai, 2003. 135-151.

¹⁶ Nadányi, 1938. 517.

¹⁷ Nadányi, 1938. 517.

¹⁸ Nadányi, 1938. 517.

¹⁹ Csobai, 2003. 135-151.

²⁰ Csobai. 2003. 135-151.

română, preoții și dascălii din aceste localități au fost de cele mai multe ori români din aceste părți care și-au făcut studiile la școlile superioare din Beiuș și Oradea.

În localitățile Ny^oracsád, Ny^orábrány și Csegöld din comitatul Szabolcs-Szatmár au existat și școli românești până în anul 1919.

Parohiile greco-catolice din acest comitat au aparținut în 1772 de eparhia din Munkács, iar din anul 1912 de eparhia din Hajdúdorog. Biserica Greco-catolică din Ungaria încă din secolul al XVIII-lea a încercat să impună limba maghiară ca limbă oficială a liturgiei. Din anul 1900 această luptă a început să aibă succes. Din 1912, treptat, limba maghiară începe să se impună ca limba liturgică și în bisericile greco-catolice din localitățile cu populație românească, ca după 1919 ea să fie oficializată în toate bisericile, indiferent de etnia credincioșilor greco-catolici.²¹

În această situație, din 1900 Biserica Greco-catolică Maghiară nu a mai avut nici un rol în menținerea limbii materne, în cazul credincioșilor români, ceea ce a dus, la accelerarea procesului de asimilare a populației românești greco-catolice.

Ca urmare, în toate localitățile din comitatele Bihor și Szabolcs-Szatmár unde a existat și o populație românească, aceasta s-a alăturat populației maghiare existente deja acolo, în mai multe cazuri de altă religie. În alte cazuri deși maghiarii au sosit mai târziu sau deși localitatea a rămas compact locuită de populație românească ca și comuna Bedeu, răspândirea culturii în limba română a fost eliminată din aceste comunități prin numirea unor preoți maghiari.

După 1919 cultura în limba maternă a însemnat doar folosirea limbii române în familie, la un nivel arhaic, fiindcă izolați de țara de limbă, dezvoltarea limbii în aceste comunități nu a ținut pas cu dezvoltarea vieții sociale. De la o generație la alta, limbă maternă, românească a fost ușor înlocuită cu limba maghiară, iar asimilarea românilor a devenit ireverzibilă.

Rolul bisericilor în păstrarea identității prin limbă și cultură

În toate așezările locuite și de români numărul populației românești a crescut treptat, până prin anii 1910. Dintre toate localitățile unde românii s-au stabilit definitiv și și-au înființat parohii ortodoxe proprii, mai apoi greco-catolice, trei localități au fost aproape compact locuite de naționalitate română: Bedeu, Micherechiul, Vecherdul. Dintre acestea trei, numai una singură a rămas pur românească până în zilele noastre, comuna Micherechi. În unele localități cu populație mixtă, (Darvaș, Săcal, Apateu, Peterd, Leta-Mare, Pocei, Jaca, Crîstor) românii, în timpul stabilirii lor definitive, s-au alăturat ungarilor deja stabiliți acolo. Dintre aceste așezări cu populație mixtă, în Săcal, Apateu, românii au fost minoritari chiar de la începutul stabilirii lor aici. În localitățile Darvaș, Săcal, Apateu Peterd, Pocei, Leta-Mare, din întreaga populație procentul românilor a fost de circa 40-50%.

Populația românească, stabilită în secolul al XVIII-lea, nu avea o conștiință națională, dar și-a adus cu sine cele mai importante componente ale culturii române, limba maternă și atașamentul față de religia ortodoxă, prin care se deosebea categoric de populația majoritară sau minoritară așezată aici. Parohiile ortodoxe, înființate aproape concomitent cu stabilirea românilor pe aceste meleaguri, până în 1792 au aparținut de vicariatului din Oradea, iar mai târziu de episcopia din Arad.

De la bun început, Biserica Ortodoxă Română și școlile înființate de aceasta au fost instituțiile care au susținut, cârmuit și răspândit cultura română în localitățile în care au ființat, devenind astfel adevărate focare de cultură a minorității noastre. În școlile confesionale limba de predare, în general, a fost româna, și numai în unele cazuri speciale româna și maghiara, totdeauna ținându-se seamă și de componența populației conlocuitoare.

Câștigarea autonomiei și independenței bisericii ortodoxe – în limitele ei – a oferit bisericii posibilitate de a cuprinde toate domeniile vieții culturale, devenind astfel

²¹ Csobai, 1994. 319-325.

cârmuitoarea vieții bisericești, și, în același timp, și a celei laice. Biserica, mai ales din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, și-a extins treptat activitatea în toate domeniile vieții spirituale. A fost instituția sub auspiciile căreia a început activitatea de editare a ziarelor, revistelor, cărților în limba română, pentru care a acordat și sprijin material.

Mai mulți preoți ortodocși, dascăli, intelectuali din localitățile din Bihor au absolvit școli în centre spirituale importante din România ca mai apoi să se întoarcă acasă și să contribuie la susținerea culturii românești de aici.

Un rol asemănător a avut și biserica greco-catolică până în 1900. După ce românii au acceptat uniția cu Roma iar la Oradea s-a înființat în anul 1777 Dieceza Română Unită, treptat s-au constituit acele instituții greco-catolice, care au servit și au apărat greco-catolicismul, și implicit drepturile comunităților bisericești.

În anul 1784 s-a înființat Școala Normală Unită din Oradea, iar în anul 1792 s-a întemeiat Seminarul Român Unit din Oradea. Importanța acestor instituții constă tocmai în folosirea limbii române. Românii de religie greco-catolică din localitățile și cu populație română din Bihor și-au terminat studiile la aceste instituții din Oradea, după care au devenit preoți, dascăli-cantori, profesori adică intelectualii românilor greco-catolici din Leta Mare, Pocei, Bedeu, Ny^oradony, Ny^oracsád, sau Ny^orábrány. O parte din ei au predat în școlile confesionale și au ajutat în felul acesta la păstrarea limbii române, la răspândirea culturii românești.

Preoții și dascălii români ai timpului, prin activitatea lor literară, istorică și publică au încercat să păstreze întregul patrimoniu cultural moștenit din străbuni. Cei mai talentați dintre ei au editat reviste, volume bisericești, literare și istorice, au înființat asociații de lectură și de teatru, ori din surse proprii, ori cu sprijinul material al bisericii. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea ei scriu la cele mai importante reviste, ziare, publicații, pe care încep să le citească și românii din Bihor. Ziarele, revistele, calendarele tipărite în tipografiile din Oradea, București, Sibiu sunt răspândite și în satele din Bihor, contribuind la răspândirea culturii în limba maternă.

Identitatea culturală a românilor din Bihor încă de la începutul stabilirii sale definitive pe aceste meleaguri s-a construit pe limba română, pe atașamentul față de biserica ortodoxă română sau greco-catolică, pe devotamentul față de școlile confesionale, pe participarea la viața diferitelor asociații culturale, de lectură, de teatru, sau corale.

Românii de religie greco-catolică din Pocei au înființat Corul vocal sub conducerea învățătorului Mureșian în anul 1886. În anul 1891 în Leta Mare s-a înființat Reuniunea Învățătorescă Greco-catolică Română. La Jaca în anul 1891 s-a înființat Fundația pentru promovarea învățămîntului poporal român. Fondatorul acesteia a fost Ioan Pinteș din Jaca.²³

De orașul bihorean Leta Mare se leagă mai multe personalități de seamă a românilor: scriitorul, protopopul greco-catolic Iustin Popfiu, înmormântat în curtea bisericii, familia publicistului, scriitorului Iosif Vulcan și familia inventatorului chibritului János Irinyi. Cel din urmă a fost fratele mamei lui Iosif Vulcan, născută Victoria Irinyi, înmormântată în curtea școlii. Românii din Leta Mare, împreună cu Asociația Culturală Română și autoguvernarea românească locală de două decenii păstrează memoria înaintaților prin îngrijirea mormintelor și prin organizarea unor serbări comemorative. Aceste evenimente sunt organizate în colaborare cu asociații și instituții din România, la ele fiind invitați oameni de știință, muzeografi, scriitori, poeți, profesori, preoți din Oradea și din județul Bihor.

Procesul de deteriorare a mărcilor identitare

Cercetările legate de viața tradițională au fost canalizate spre domeniile purtătoare mai pregnant a specificului național, precum obiceiurile, folclorul, mitologia, adică acele domenii ale culturii spirituale care, prin pierderea limbii, sunt condamnate la dispariție.

În privința păstrării identității, situația comunităților românești din Ungaria diferă de la o localitate la alta, acestea aflându-se în faze diferite de cunoaștere și utilizare a limbii materne și totodată de asimilare.

De pildă, dintre cele 18 comunități românești din Ungaria de azi, între care doar trei (Bedeul, Vecherdul și Micherechiul) sunt compact românești până în zilele noastre, românii din Vecherd și-au pierdut limba. Și aceasta, deși în mai multe privințe situația românilor din Vecherd se aseamănă cu a românilor din Micherechi, în care limba română se vorbește și astăzi. Aceste pierderi au făcut ca, în ultimii ani atenția cercetătorilor s-a îndreptat și spre acele comunități românești în care acest proces este înaintat.

De altfel, din punct de vedere al conservării identității, există o diferențiere între românii din Békés și Hajdú-Bihar. Chiar dacă comunitățile din Bichiș sunt deja din punct de vedere lingvistic bilingve, conștiința identității lor este mai puternică decât cea a comunităților din Bihor, unde, din diverse motive istorico-sociale, pierderea identității se află într-o fază avansată.

Situația este critică mai ales în comunitățile românești de religie greco-catolică. În legătură cu localitățile Bedeu, Pocei, Ny^oradony și Létavértes (localitate formată prin unirea satelor Nagyléta și Vértes în 1970) putem constata că doar tablele bilingve de la intrarea în localități, autogovernările minoritare românești înființate după anii 1990, și, în cazul Bedeului, școala bilingvă și echipa folclorică sunt elementele care indică caracterul românesc și descendența locuitorilor de aici. Paginile web ale localităților nu pomenesc deloc despre existența populației românești. Tipăriturile informative și prospectele bisericii din Ny^oradony de exemplu menționează doar că în anii 1700 au fost colonizați aici „iobagi românizați cu conștiință maghiară” din zona Sălajului.

La fel, în capitolul introductiv al volumului „*Arta populară a județului Hajdú-Bihar*”, despre români se scrie doar că au sosit aici în secolul al XVIII-lea, din regiunea muntoasă, că până în anii 1950 s-au asimilat și că și-au păstrat doar în oarecare măsură limba, religia și unele elemente ale culturii populare.²² Referitor la țesături este pomenit faptul că motivele textilelor din Leta și Pocei prezintă asemănări cu ornamentele din Ardeal²³ și că pe textilele cu care se acopereau mâncărurile duse spre a fi sfințite de Paști la biserică apare brodată în alb inscripția: „*Hristos a înviat din morți.*”²⁴ Acestea sunt toate informațiile referitoare la românii din județ, cuprinse în volumul întocmit de specialiști.

Odinioară și comunitățile românești din Bihorul unguresc au avut o cultură populară specifică, care însă s-a șters, datorită asimilării naturale și continue, precum și datorită gradului scăzut de utilizare a limbii materne. Cert este că limba și cultura românilor din Bihor a ajuns de timpuriu sub influența culturii majoritare. Membrii minorității și-au însușit în mod necesar elementele identității majoritare. Din cauza conviețuirii, românii au ajuns într-o stare de tranziție, care s-a manifestat la început printr-o dublă identitate, ca să ajungă în final la asimilare. Românii, printr-o strategie necesară de adaptare au preluat atitudinile, normele și limba majoritarilor, devenind membri ai unui univers cultural, politic, economic comun.²⁵ În paralel cu acest proces s-a încercat și păstrarea valorilor culturale originale, rezultatul fiind o pendulare între integrare și supraviețuire etnică.

Asimilarea, pierderea identității are cauze istorice și sociale. În Bedeu, Leta și Pocei, localități cu populație românească de religie greco-catolică din județul Hajdú-Bihar, procesul de asimilare se explică prin lipsa învățământului românesc pe o perioadă îndelungată, prin folosirea limbii maghiare în cadrul slujbelor bisericesti și prin izolarea și marginalizarea, de după trasarea noilor granițe după pacea de la Trianon.

Ca motiv principal al asimilării este considerat faptul că românii din localitățile

²² Varga, 1989.21.

²³ V. Szathmáry, 1989. 279.

²⁴ Fehér, 1989. 374.

²⁵ Vezi: Bindorffer, 2002. 11.

cercetate deja la mijlocul secolului al XVIII-lea au aparținut bisericii greco-catolice. În secolul al XIX-lea a început să fie utilizată limba maghiară în săvârșirea liturghiei. Prin urmare, sondajele statistice ale recensământurilor din anii 1880 reflectă deja tendința de scădere a efectivului populației românești. Înființarea Episcopiei greco-catolice maghiare de la Hajdúdorog la 8 iunie 1912 a însemnat o lovitură definitivă în privința folosirii limbii materne. Dintre parohiile române unite, Leta și Pocei în 1912, iar localitatea Bedeu în 1937 au ajuns sub jurisdicția Episcopiei din Hajdúdorog.

Conform datelor statistice din 1773, dintre localitățile din regiunea Ny[°]rség unde există populație românească, Biri, Kiskálló Ny[°]radony sunt localități pur românești. Statisticile reflectă însă scăderea drastică a populației de naționalitate română. După unii cercetători aceasta se explică prin faptul că, în timpul stabilirii lor în această zonă, au devenit bilingvi, au trecut la biserica greco-catolică, ceea ce, ajungând în mediu unguresc, a avut drept urmare pierderea limbii materne. Această poziție însă nu este dovedită, motivul decăderii limbii române fiind mai degrabă absența învățământului în limba maternă.

La Leta în 1754, la Pocei în 1855 iar la Bedeu în 1782 au existat deja școală confesională greco-catolică. Legea din 1879 impune predarea limbii maghiare ca obiect obligatoriu în școlile românești, iar cea din 1907 (numită legea Apponyi) stabilește întărirea sentimentului național maghiar în școlile de naționalitate, ceea ce evident a însemnat introducerea limbii maghiare în aceste școli.²⁶ După 1918 școlile confesionale au fost înlocuite cu școli elementare. Învățătorii au părăsit țara, nu existau manuale, folosirea limbii materne s-a limitat la cunoștințele de religie și etică. În localitățile cercetate au funcționat așa zise școli de tipul C, adică școli cu limba de predare maghiară în care predarea limbii române era obligatorie.²⁷

La mijlocul secolului al XX-lea orașul Giula devine centrul românilor din Ungaria, cu un rol important în formarea unei noi intelectualități. Probabil și acest fapt a avut efect hotărâtor, deoarece, în ciuda încercărilor de școlarizare, din localitățile mai îndepărtate din județul Bihor s-au înscris mai puțini elevi la liceul românesc, neputând să se formeze o intelectualitate românească, cum s-a întâmplat în cazul comunităților bichișene.

Al treilea element principal în pierderea identității a fost că, după trasarea granițelor stabilite la Trianon, aceste comunități românești și-au pierdut legăturile, noua frontieră, precum și evenimentele istorice au îngreunat menținerea relațiilor. Din motive politice și datorită numărului redus al românilor din Ungaria, țara de limbă nu a mai luat în considerare existența acestor comunități românești, ajunse din punct de vedere etnic în situație dificilă.

Indiscutabil că elementul principal al identității etnice este limba, dar importante sunt și reminiscențele culturii populare în definirea identității. Limba utilizată în mediul primar, în familie, a fost dialectul local, inadapabil pentru cerințele vieții moderne. S-a păstrat într-o formă arhaică, fiind îmbogățit în prima fază cu expresii din lexicul maghiar.

În legătură cu comunitățile greco-catolice din Bihorul unguresc se pune întrebarea, dacă acestea pot fi definite românești și fără existența criteriilor fundamentale de limbă. E adevărat oare că și fără cunoașterea limbii materne se poate menține un grup etnic? Cercetările efectuate în cercul altor naționalități, de ex. la germani, dovedesc că pierderea limbii nu înseamnă și pierderea identității dacă comunitatea respectivă se menține prin obiceiuri, religie, muzică, dans, norme etice și conștiință istorică. Rădăcinile culturale comune pot însemna garanția păstrării sentimentului de identitate etnică. Întrebarea este dacă în cercul românilor din Bihor mai există valori culturale, care pot recupera elementele culturale dispărute prin pierderea limbii.

Din cele patru localități, Bedeul poate fi considerat încă la ora actuală sat românesc, deoarece locuitorii au conștiință națională, în ciuda faptului că numele de familii sunt maghiarizate. În localitatea pur românească de odinioară, românii încă și în anii 1940 erau

²⁶ Berényi, 1994. 24-26.

²⁷ Petrușan, 1994. 16.

majoritari. Începând cu anii 1950 endogamia etnică s-a transformat în asimilație maritală. Limba nu s-a mai moștenit în familie, rolul familiei fiind preluat de școala bilingvă, care funcționează din 1964 și care încearcă să transmită cunoștințe de limbă și tradiții pentru generațiile noi.

Numele de familie din Pocei, înregistrate cu litere maghiare în urbariul din 1772 (Droncsa, Nyikola, Nadro, Oláh, Pintye, Sztána, Kosztyán, Kuk, etc), precum și prenumele (Tógyer, Illés, Demeter, Ursuly, etc) dovedesc clar existența românilor în localitate,²⁸ deși în biserică nu se mai vorbește și nici în școală nu se mai predă românește. Situația este asemănătoare și în Létavértes. Populația greco-catolică din Ny^oradony și-a pierdut sentimentul identității în urmă cu două generații, deși cei interogați pomenesc de faptul că odinioară endogamia etnică era puternică, românii s-au căsătorit între ei și s-au înmormântat în cimitir separat. Numele de familie (Kurdyán, Kecán, Pósan, Lupuj, Kozma, Illés), dar mai ales supranumele, poreclele Flore, Greblás, Krecu, Domnu, Gligorás, Pásku, Nyika, etc) indică originea românească a locuitorilor de aici.

Din sistemul de tradiții nu am mai putut înregistra pe casete decât câteva fragmente. Acest material memorial încă păstrat dă dovadă însă despre bogăția de odinioară a tradițiilor.

Vom aminti doar câteva dintre reminiscentele culturii populare. Au fost păstrate în memoria locuitorilor mai vârstnici mai ales obiceiurile legate de Crăciun, jocul dramatic „Umblatul cu Vifliemul”,²⁹ colindatul³⁰ și credințele populare legate de aceste obiceiuri. Menționăm că variantele maghiare și românești ale vifliemului nu au fost răspândite în cercul românilor ortodocși, obiceiul de iarnă fiind cunoscut și practicat doar de populația românească de religie greco-catolică. Textele și melodiile colindelor sunt încă cunoscute, dar din cauza utilizării scăzute a limbii, acestea sunt rostite cu multe greșeli de limbă. Cei care la cântă nu mai înțeleg textele românești, ci le-au învățat ca texte de limbă străină de la înaintașii lor.

„Naștirea ta

*Naștirea ta Cristusa Dumnezeu nostru
Răsărita lumii lumina cunoștință
Cîntînd răsă ceea ce sclujește lîlu
De la stea s-a învățat
Să să-nchine ție soarelui dreptăți
Și să te cunoaște pre tine
Răsăritul cel dă sus.
Doamne mărire ție.*

Din cer înjerii

*Din cer înjerii,
s-a scoborît la voi pastori, voi pastori.
Fiu lui Dumnezău,
care s-au născut în iezle, în iezle.
În iezle culcat, în scutec înfărșat,
Fiul Sfînt, Fiul Sfînt.
Iel va fi voauă, cu adevărat
răscumpărător, răscumpărător.*

Săltați câmpuri

Săltați câmpuri și viniț

²⁸ Zsupos, 1988. 16.

²⁹ Martin, 1982. 35-39.

³⁰ Csobai, 1990. 12-17.

*Cristos s-a născut.
Vesellie ne-ncetată
lumii ne-au adus.
Domnul Cristos s-au născut,
uom pentru noi s-au făcut,
vesellie ne-ncetată
lumii ne-au adus.*

O ce veste minunată

*O ce veste minunată
în Vifleem și s-arată.
C-a născut prunc,
din Duhul Sfânt
Doamne, minunat.
Pre fiul cel din vecie
ce l-a trimăs tatăl mie,
într-un sălaș lîng-un uăraș
Cu tăț să bucurau.³¹*

Dintre mâncărurile specifice evidențiem plăcinta cu mărar, numită *vărzar*, precum și *cocuții* cu formă de pasăre, copti în interior cu un bănuț, pentru a fi făcuți cadou colindătorilor.

Memoria oamenilor a mai păstrat până în zilele noastre elemente de mitologie populară, metode magice de vindecarea bolilor, credințe legate de momentele importante din viața omului, și povestiri despre ființele mitologice cu puteri supranaturale.³²

În ce privește cultura materială, textilele din Pocei și Leta prezintă caracter românesc atât în tehnica de prelucrare cât și în motivele utilizate pe piesele de textile. Ca exemplu amintim ornamentul în formă de cruce cu brațe egale, a cărei denumire „*prescurița*” se referă în mod evident la forma prescurei. Pomenim aici numele Sidoniei Ola, maestru al artei populare, care în țesăturile sale deosebit de fin lucrate a introdus vechile tehnici de ornamentare.

În urma cercetărilor de teren constatăm că, în localitățile greco-catolice studiate, s-au păstrat unele particularități care indică descendența, originea locuitorilor. Putem afirma însă că noile generații nu mai folosesc limba maternă, decât în cazuri foarte rare, și la nivel minim. Tradițiile s-au păstrat doar în memoria oamenilor mai vârstnici, nu sunt practicate, astfel nu pot fi considerate ca factori de păstrare a identității. Rămâne doar declarația goală a dorinței de păstrare a identității, din partea unor intelectuali, ceea ce este mult prea puțin și evident nu va putea stopa procesul înaintat de asimilare.

Bibliografie

BERÉNYI MARIA

Românii din Ungaria de azi în presa română din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea (1821-1918), Editura Noi, Giula, 1993. 221

³¹ Înregistrate de Emilia Martin în cadrul taberei etnografice din Nyáradony în anul 1994.

³² Hoțopan, 1984. 25-33.

BERÉNYI MARIA

Școlile populare române din Ungaria, In Simpozion, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Red.: Maria Berényi, Giula, 1994. 22-33.

BERÉNYI MÁRIA

A magyarországi románok iskolái a két világháború között, In: Almanah, Publicația Societății Culturale a Românilor din Budapesta, 1997. 61-67.

BERÉNYI MÁRIA

Rolul Episcopiei din Hajdudorog în istoria greco-catolicilor români din Ungaria, In: Simpozion, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Red.: Maria Berényi, Giula, 2003. 62-82.

BINDORFFER GYÖRGYI

Asszimiláció és túlélés, In: Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás témaköréből, Szerk: Kovács Nóra, Szarka László, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. 11-32.

COLTA ELENA RODICA

Românii din Bedeu – istorie oficială și tradiție orală, In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Red: Emilia Martin, Giula, 1999. 3-14.

COSMA MIHAI

Situația limbii noastre materne, In: Timpuri, Red: Tiberiu Herdean, Giula, 1985. 25-34.

CȘOBAL ELENA

Vîfliemul la Pocei, In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Giula, 1989. nr. 2. 16-31.

CȘOBAL ELENA

Obiceiul colindatului la românii din Bihor, In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Giula, 1990. nr. 1. 12-23.

CȘOBAL ELENA

Istoricul românilor din Ungaria de azi, Giula, 1996. 5-6

CȘOBAL ELENA

Comunitatea românească din Micherechi, In: Micherechi, Red: Maria Berényi. Giula, 2000. 5-47.

CȘOBAL ELENA

Comunitatea românească din Vecherd, In: Simpozion, Red: Maria Berényi. Giula 2000/a. ???

CȘOBAL ELENA

Comunitatea românească din Peterd, In: Simpozion, Red: Maria Berényi. Giula, 2001.???

CȘOBAl LÁSZLÓNÉ

A magyarországi román nemzeti kisebbség történetének áttekintése a statisztika tükrében, Budapest, 1994. 319-325.

CȘOBAl LÁSZLÓNÉ

Adatok a történelmi Szabolcs, Szatmár és Bihar vármegyék román anyanyelvű népességének történetéhez. BMMK 23-24., 2003. 135-151.

DANKÓ IMRE

Zsáka, Száz magyar falu Könyvesháza. Szerk: Selmeczi László, 2002. 147.

FEHÉR ÁGNES

A vallásos élet és az ünnepi szokások tárgyai, In: Hajdú-Bihar megye népművészete, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. 363-393.

HOȚOPAN ALEXANDRU

CredinȚe și superstiții din Bedeu, In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Giula, 1984. nr. 1. 25-33.

MARTIN EMILIA

Vifileimul la Bedeu, In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Giula, 1982. nr. 1. 35-39.

MISAROSȚ TEODOR

Din istoria comunităȚilor bisericești ortodoxe române din Ungaria, Tankönyvkiadó, Budapesta, 1990. 286 p.

NADÁNYI ZOLTÁN

Magyar városok és vármegyék monográfiája. Bihar vármegye, Budapest, 1938. 519.

NAGYNÉ MARTYIN EMILIA

A magyarországi román népi text°liák, In: Annales2000, Red: Emilia Martin, Giula, 2000. 219-248.

PETRUȘAN GHEORGHE

Școli ale naȚionalităȚilor din Ungaria, In: Simpozion, PublicaȚia Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Red.: Maria Berényi, Giula, 1994. 5-21.

VARGA GYULA

Hajdú-Bihar megye Magyarország néprajzi térképén, In: Hajdú-Bihar megye népművészete, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. 7-25.

V. SZATHMÁRI IBOLYA

Szöttések, vászon-, szűr- és szűcshímzések, In: Hajdú-Bihar megye népművészete, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. 264-319.

ZSUPOS ZOLTÁN

Történeti és néprajzi adatok Pocsajról, In: Hozzájárulás Tanulmányok a magyarországi románokról, Szerk: Tarján G. Gábor, Gyula, 1988. 11-26.